

УДК 347.74

В. В. Цюра
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ І ПОСАДОВИХ ОСІБ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Ще в епоху дореволюційної цивілістики Г.Ф. Шершеневич висунув тезу про те, що юридичні особи, позбавлені волі, нездатні до укладання угод, так само як малолітні чи недієздатні. Оскільки від представника вимагається вираження його волі, то в цій ролі не може виступити юридична особа, яка не має її, а тому потребує представника [1, с. 117, 119]. Суперечливий та дискусійний характер запропонованої науковцем тези досі викликає інтерес у науковців. Не в останню чергу він викликаний і недоліками сучасної юридичної техніки формування норм Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2].

Науковому осмисленню окремих аспектів представництв юридичних осіб присвячували свої праці такі вчені, як І.О. Гелецька, С.Г. Керимов, П.Ф. Немеш, І.А. Павлуник, О.Ю. Русин, В.Д. Фролов та інші. Утім низка питань усе ще потребують ґрунтового аналізу, зокрема і обрання проблематики. Тому метою статті є визначення правової природи представницьких повноважень, здійснюваних органами та посадовими особами юридичної особи від імені та в інтересах останньої, внесення пропозицій змін чинного законодавства в цій сфері.

Найперше зазначимо, що підставою виникнення певних представницьких повноважень щодо представництва юридичної особи є акт її уповноваженого органу, яким комусь доручається (дозволяється) діяти як представнику. До таких актів можуть належати наказ про призначення на посаду, яка вимагає здійснення представницьких функцій (представництва в суді, складення юридичних актів, укладення угод), рішення вищих органів юридичної особи про делегування певній посадовій особі повноважень здійснювати її представництво, затвердження наказом посадової інструкції особи або статуту, де передбачаються представницькі повноваження тієї чи іншої посадової особи. Хоча в таких випадках, як правило, укладається договір (контракт), однак підставою виникнення повноваження є саме акт призначення на посаду або інше рішення органу юридичної особи, у результаті зайняття якої в того, хто її займає, виникають повноваження діяти в інтересах юридичної особи. Якщо контракт визначає умови й характер трудових або службових відносин, то акт призначення на посаду слугує підставою виникнення повноважень: тут повноваження є ніби

«додатком» до відповідної посади (ч. 3 ст. 237 ЦК України) [3, с. 165]. Важливим є також аспект співвідношення акта органу юридичної особи та довіреності: за загальним правилом закріпленим у ч. 2 ст. 244 ЦК України представництво за довіреністю може ґрунтуватися на акті органу юридичної особи, а отже, довіреність не є обов'язковою для виникнення та здійснення представницьких повноважень від імені юридичної особи, оскільки вона має такий же додатковий характер і призначена насамперед для третіх осіб, як і під час «звичайного» договірному представництві.

С.Г. Керимов підставами виникнення повноваження у відносинах за участю юридичної особи визначає такі:

1) вказівки установчих документів, прийнятих на підставі закону, якими передбачається право (повноваження) певного органу чи органів юридичної особи діяти в її інтересах (наприклад, визначення в статуті господарського товариства переліку та структури його органів, а також компетенції та обсягу повноважень кожного з них). Така можливість передбачена ч. 2 ст. 92 ЦК України та низкою спеціальних законів, включаючи Господарський кодекс України [4];

2) членство в юридичній особі у випадках, коли можливість представництва ними інтересів юридичної особи передбачена спеціальним приписом закону (ч. 2 ст. 92 ЦК України). Наприклад, ч. 1 ст. 122 ЦК України передбачає, що кожний учасник певного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам;

3) волевиявлення юридичної особи та її представника відображене, як правило, у договорі між ними, яким найчастіше буває договір доручення або якийсь інший аналогічний договір із договорів цивільного права. Узгоджене волевиявлення сторін у таких договорах має відображати не лише засади та умови взаємин між ними, а й обов'язково містити уповноваження для повіреного виступати від імені та в інтересах довірителя (ч. 3 ст. 237 ЦК України);

4) акт уповноваженого органу юридичної особи, яким певній особі доручається діяти як її представнику (призначення на посаду, яка вимагає виконання представницьких функцій) [5, с. 142–143].

Отже, юридична особа набуває прав і бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, що діють у межах прав, наданих їм за законом або статутом.

Проте виникає питання, чи мають місце в цьому випадку, відносини представництва у їх загальному цивілістичному розумінні? Загалом у юридичній літературі, відповідно, сформувалися дві теорії щодо взаємовідношення юридичної особи та її органу в аспекті відносин представництва. Прихильники першої та старшої з них вважають, що органи та посадові особи (директор, голова правління) виступають представниками юридичної особи, репрезентуючи та захищаючи її права та інтереси у відносинах з іншими підприємствами, органами державної та місцевого самоврядування, здійснюють також процесуальне представництво в суді тощо [6, с. 163]. Прихильники ж іншої теорії, яку з окремими зауваженнями, які визначимо одразу, підтримуємо й ми, підсумовують, що орган юридичної особи як її представник «не є суб'єктом будь-яких прав та обов'язків, відокремлених від цивільних прав та обов'язків юридичної особи» [7, с. 204]. Тому «коли громадянин (група громадян), які є його органом, здійснюють правосуб'єктність юридичної особи, в особі органу діє сама юридична особа. Дієздатність юридичної особи не оспорується. Спроба ж розглянути орган як представника юридичної особи приводить до протилежного і, очевидно, неприйняттого висновку про те, що юридичні особи недієздатні, оскільки можуть діяти тільки через представників» [8, с. 68–69].

На нашу думку, мова про класичне представництво як визнаний та апробований, закріплений у нормах чинного законодавства України комплексний правовий інститут, у випадку представлення органами та посадовими особами юридичної особи прав та інтересів останньої, іти не може, оскільки відсутні ознаки представництва як правового явища.

Так, представництво є здійсненням прав іншої особи – особи, яку представляють, що презюмує необхідність існування двох сторін представницьких правовідносин – представника та принципала. Тоді як точка зору, за якою юридична особа та її складові частини є різними суб'єктами права, не відповідає ні положенням чинного законодавства, ні правозастосовній практиці.

По-друге, юридично значима дія (правочин, зокрема) повинна вчинятись в інтересах особи принципала, тоді як у цьому випадку принципал та представник юридично виступають однією і тією ж особою.

Третя ознака (вчинення дій стосовно третіх осіб), на перший погляд, має місце, оскільки орган юридичної особи укладає угоди з іншими суб'єктами правовідносин. Проте ця ознака, з ін-

шого боку, вказує на те, що представник не може укласти угод із принципалом, чого, очевидно, не спостерігається за умови визначення органів юридичних осіб її представниками.

Поінформованість третіх осіб про те, що вони фактично вступають у правовідносини з особою, яка представляє інтереси юридичної особи, як четверта ознака представництва в цьому випадку виступає за умови прийняття ідеї представництва юридичних осіб її органами, ознак своєїрідної фікції, оскільки очевидно, що контрагенти в особі голови правління чи ради директорів вбачають безпосередньо саму юридичну особу.

Так само відсутній причинно-наслідковий зв'язок, який характеризує відносини представництва у випадку п'ятої ознаки – дії представника безпосередньо породжують, змінюють і припиняють цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє.

З іншого боку, органи та посадові особи, про яких йде мова, наділяються в силу статуту або інших установчих документів, рішень загальних зборів акціонерів, наказів ради правління певним обсягом повноважень, через які юридична особа набуває та здійснює свої права та обов'язки. У зв'язку із цим, на нашу думку, потрібно говорити про відносини «квазіпредставництва» (а не представництва в його «звичайному» розумінні), що постає з наведеного нами вище обґрунтування та буде підсумоване нами далі.

Вважаємо, що неточність і можливість подвійного трактування й відповіді на запитання, чи є органи та посадові особи юридичної особи її представниками в загальноцивілістичному розумінні, закладена в концепцію ст. 92 ЦК України, яка в ч. 1 встановлює, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх *через* (курсив наш – В. Ц.) свої органи, які діють відповідно до установчих документів і закону, продовжуючи цю логіку в ч. 2, за якою у випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників, далі відходить від цих положень. Зокрема, уже в ч. 3 статті передбачається, що орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає *від її імені* (курсив наш – В. Ц.), зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи добросовісно й розумно та не перевищувати своїх повноважень, а також те, що у відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо *представництва* (курсив наш – В. Ц.) юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження. Частина 4 також оперує саме поняттям представництва, закріплюючи правило, за яким, якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до

закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі.

З метою приведення положення вказаної статті у відповідність до правової природи квазіпредставництва, яке здійснюється органами юридичної особи, пропонуємо викласти ч. ч. 3 і 4 ст. 92 ЦК України в такій редакції:

«3. Орган або особа, через які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону юридична особа набуває цивільних прав і обов'язків та здійснює їх, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи добросовісно й розумно та не перевищувати своїх повноважень.

У відносинах із третіми особами обмеження повноважень таких органів або осіб щодо набуття та здійснення прав і обов'язків юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

4. Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів набувають та здійснюють права й обов'язки юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо цього, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі».

Щодо визначення безпосереднього суб'єктного складу органів і посадових осіб, які відповідно до положень чинного цивільного та господарського законодавства можуть бути наділені квазіпредставницькими повноваженнями, то до таких треба віднести:

1) керівника (голову правління, директора, головного виконавчого директора тощо) підприємства, який без спеціального для цього доручення діє від його імені, репрезентує інтереси юридичної особи в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, інших підприємницьких та/або громадських організаціях, установах тощо;

2) правління (дирекція, директорат) як вищий виконавчий орган, що замість або поруч із керівником наділений повноваженнями діяти від імені юридичної особи під час здійснення нею звичайних трансакцій, ведення переговорів, укладення, зміни або розірвання договорів та ін.;

3) загальні збори, загальні збори акціонерів як вищі органи юридичної особи, які переважно не діють на постійній основі та не займаються веденням поточних справ підприємства, а отже, і не здійснюють від її імені за загальним правилом тих квазіпредставницьких функцій, що покладаються на керівника і виконавчі органи юридичної особи;

4) у випадку повного та командитного товариства (лише в частині повних учасників останнього) діяти від імені юридичної особи можуть кожен із учасників такого товариства, якщо згідно із ч. 1 ст. 122 ЦК України засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам.

У зв'язку з вищевикладеним пропонуємо вважати представництво юридичної особи її органами та посадовими особами *квазіпредставництвом*, яке за своєю суттю не наділене основоположними ознаками представництва як такого, проте у зв'язку з наявністю в «представників» юридичної особи певного обсягу повноважень і загальної спрямованості їх діяльності фактично (зовнішньо, а не внутрішньо, структурно) подібне до недовірливого представництва як такого. Отже, і повноваження органів і посадових осіб юридичної особи мають квазіпредставницький характер. Зроблені в межах наукової статті висновки можуть бути покладені нами в основу подальших наукових досліджень цієї проблематики та враховані у світлі вдосконалення правового регулювання правовідносин представництва в українській правовій системі.

Література

1. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – К. : Типо-литография Императорского университета, 1894 – 608 с.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Фролов В.Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.Д. Фролов. – О., 2004. – 219 с.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
5. Керимов С.Г. Представництво за законом в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.Г. Керимов. – О., 2006. – 194 с.
6. Спасибо-Фатеева И.В. Акционерные общества: корпоративные отношения / И.В. Спасибо-Фатеева. – Х. : Право, 1998. – 252 с.
7. Братусь С.Н. Субъекты советского гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – 368 с.
8. Гелецька І.О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І. О. Гелецька. – К., 2005. – 205 с.

Анотація

Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень органів і посадових осіб юридичної особи. – Стаття.

У статті досліджуються теорії взаємовідношення юридичної особи та її органів і посадових осіб в контексті здійснення представницьких повноважень від імені юридичної особи. Встановлюються підстави виникнення повноважень із представництва у відносинах за участю юридичної особи та перелік органів і поса-

дових осіб, що можуть бути ними наділені. На основі аналізу ключових ознак загальноцивільністичного інституту представництва та досягнень вітчизняної правової доктрини автор послідовно обґрунтовує тезу про квазіпредставницький характер повноважень органів і посадових осіб юридичної особи. При цьому підкреслюється зовнішня подібність такого квазіпредставництва до відносин, що виникають із недовірного представництва. Пропонуються зміни до чинного цивільного законодавства України в контексті усунення протиріч щодо невизначеності місця та правової природи представництва інтересів юридичної особи.

Ключові слова: юридична особа, представницькі повноваження, квазіпредставництво, статут юридичної особи, ознаки представництва.

Аннотация

Цюра В. В. Правовая природа представительских полномочий органов и должностных лиц юридического лица. – Статья.

В статье исследуются теории взаимоотношения юридического лица и его органов и должностных лиц в контексте осуществления представительских полномочий от имени юридического лица. Устанавливаются основания возникновения полномочий по представительству в отношениях с участием юридического лица и перечень органов и должностных лиц, которые могут быть ими наделены. На основе анализа ключевых признаков общецивилистического института представительства и достижениях отечественной правовой доктрины автор последовательно обосновывает тезис о квазіпредставительском характере полномочий органов и должностных лиц юридического лица. При этом подчеркивается внешнее сходство такого квазіпред-

ставительства с отношениями, возникающими из недовірного представительства. Предлагаются изменения к действующему гражданскому законодательству Украины в контексте устранения противоречий относительно неопределенности места и правовой природы представительства интересов юридического лица.

Ключевые слова: юридическое лицо, представительские полномочия, квазіпредставительство, статут юридического лица, свойства представительства.

Summary

Tsyura V. V. Legal nature of representative powers of bodies and officials of legal entities. – Article.

The article investigates the theories of the relations between the legal entity and its agencies and officials in the context of realization of representation powers on behalf of the legal entity. Installs the basis of establishment of the representation powers in relations with the participation of a legal entity and the list of bodies and officials, which may be endowed with them. Based on an analysis of the key features of representation as the civil law institute and the achievements of the domestic legal doctrine the author consistently proves the thesis of quasi representation nature of the powers of bodies and officials of the legal entity. Emphasizes the resemblance of such quasi representation with relations arising from non-contractual representation. Also author propose changes to the current civil legislation of Ukraine in the context of eliminating the contradictions with respect to the uncertainty of the legal nature and place of representation of the legal entity.

Key words: legal entity, representation powers, quasi representation, statute of the legal entity, features of representation.